

<http://doi.org/10.31861/pytlit2022.106.064>

УДК 821.112.2(436)Бах1/7].07

МЕНТОРИ ТА ІНГЕБОРГ БАХМАН: ПИСЬМЕННОЦЬКА МАЙСТЕРНЯ УСПІШНОГО СТАРТУ

Юлія Вікторівна Ісапчук

orcid.org/0000-0001-7542-6100

y.isapchuk@chnu.edu.ua

*Кандидатка філологічних наук, асистентка
Кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Вул. Коцюбинського, 2, 58002, м. Чернівці, Україна*

Анотація. Досліджується фігура ментора для становлення автора-початківця на прикладі творчості успішної австрійської письменниці Інгеборг Бахман (1926–1973). Аналізується роль наставника від перших проб пера авторки включно до статусу віденської інтелектуалки середини ХХ ст. Поетапно простежується безпосередній вплив старших письменників та митців з генерації однолітків на формування її ідіостилю. Змальовується постать першого ментора, каринтійського письменника та педагога Йозефа Фрідріха Перконіга на прикладі її раннього оповідання „Хрест Гондіча” („Das Honditschkreuz”, 1943/1944) та „Листів до Феліціана” („Briefe an Felician”, 1946). Виокремлюється фігура другого ментора, австрійського письменника-репатріанта Ганса Вайгеля, та його письменницька майстерня („Групи 50”). Акцентується увага на автобіографічному романі Г. Вайгеля „Незавершена симфонія” („Unvollendete Symphonie”, 1951) та на першому романі І. Бахман „Безіменне місто” („Stadt ohne Namen”) під його керівництвом впродовж 1947–1952 рр. Фокусується увага на віденському знайомстві І. Бахман з Паулем Целаном, що дало старт мистецькому діалогу двох молодих авторів: збірки віршів „Відрочений час” („Die gestundete Zeit”, 1953) і „Заклинання до Великої Ведмедиці” („Anrufung des großen Bären”, 1956) І. Бахман та „Мак і пам'ять” („Mohn und Gedächtnis”, 1952) П. Целана. Порівнюється паралельне листування авторки з Г. Вайгелем та П. Целаном, підкреслюється їхня відмінна спрямованість та подальша доля. Аналізується роль безпосереднього віденського

оточення І. Бахман, що сприяло поширенню її дебютних текстів: Г. Гакель, З. Мельхінгер, Р. Фельмаєр та подруга І. Айхінгер. Враховується роль Ганса Вернера Ріхтера, очільника знаменитої „Групи 47”, позаяк премія цього об’єднання (1953 р.) остаточно переконала молоду авторку стати професійною письменницею. Простежується спілкування з німецьким композитором Гансом Вернером Генце як співіснування „близнюків по духу” та вдалий інтермедіальний тандем.

Ключові слова: Інгеборг Бахман; ментор; письменницька майстерня; дебют; успіх.

Літературний процес включає в себе внутрішні фактори взаємовпливів на основі протиставлень традицій та новаторства, відштовхування та запозичення, наслідування та епігонства, ремінісценцій та творчого суперництва тощо. Відповідна комунікація, як правило, супроводжує діалог між різними поколіннями письменства і важлива для становлення авторів-початківців. В оточенні дебютанта так чи інакше виокремлюється фігура наставника-порадника, який подібно до дороговказу, визначає вектор подальшого поступу свого учня. Досить часто талановиті куратори спроможні до організації письменницьких майстерень, об’єднуючи спраглих успіху молодих авторів. У нашому випадку мовиться про ключові професійні ком’юніті та менторів німецькомовного літературного повоєнного простору середини ХХ ст., що сприяли блискучому старту австрійської письменниці Інгеборг Бахман (1926–1973).

Розпочнемо з постаті її першого наставника, каринтійського письменника та педагога *Йозефа Фрідріха Перконіга* (1890–1959), який гуртував обдарованих місцевих школярів. Літературознавці вказують на його вплив як показового регіонального автора тих років (напрямо австрійська регіональна література / Heimatliteratur), у 1936 р. за його упорядкуванням опубліковано антологію „Німецька Остмарк. Десять поетів та сто картин складають хвалу Австрії” („Deutsche Ostmark. Zehn Dichter und hundert Bilder lobpreisen Österreich”), на перші проби пера та мистецькі й естетичні погляди юної авторки (Albrecht und Göttsche 2013: с. 238). Зокрема, бахманівська ідея подолання меж та утопічний образ багатомовної та мультикультурної Австрії, що розгортатиметься впродовж усієї

її творчості, первинно покликається на подібні судження ментора (Schaunig 2014: с. 74–75).

Передусім це впадає в око в одному з її ранніх оповідань „Хрест Гондіча. Оповідь з 1813 року” („Das Honditschkreuz. Eine Erzählung aus dem Jahr 1813”, 1943/1944), що було написано авторкою фактично у 17-річному віці під особистим консультуванням Й. Перконіґа, принаймні на початковій фазі. Зазначений текст відрізняється від її подальших „зрілих” робіт щодо стилістично-формального вираження, однак не в ідейно-тематичному зрізі (Bartsch 1988: с. 39; Harckemeyer 1982: с. 23, 27). Як і переважна більшість дослідників (Harckemeyer 1982: с. 35; Henniger 1995: с. 122; Weigel 1999: с. 56), ми зараховуємо „Хрест Гондіча” до зразків австрійської регіональної літератури, зважаючи на такі фактори. По-перше, оповіданню властивий типовий для цього напряму хронотоп (селище Феллах та звернення до минулого, а саме до антинаполеонівської визвольної війни 1813 р.); по-друге, типова персоносфера (героїзовані селяни); по-третє, наявна художня лексика з вкрапленнями австрійського варіанта німецької мови та каринтійського діалекту (Henniger 1995: с. 121–122); по-четверте, є типовий конфлікт міста і села (розкривається на прикладі центрального персонажа – студента-теолога Франца Брандштеттера). Крім того, на думку Р. Шауніґ, образ священника Френо асоціюється з постаттю Й. Перконіґа, мається на увазі уявлення про поетику мистецтва (Schaunig 2014: с. 68–88). Г. Гьоллер вбачає у цьому персонажі праобраз Маліни з однойменного найвідомішого роману І. Бахман у вигляді утопічного подолання локальної та ідеологічної обмеженості власного походження (Nemecker und Mittermayer 2011: с. 48). На наш погляд, таке опрацювання життєвого матеріалу на старті та зрілому етапі творчості засвідчує постійний процес осмислення ідей старшого колеги.

Зауважимо, що повна назва оповідання пов’язана з реально існуючим пам’ятним знаком у вигляді старого хреста на місці загибелі у вересні 1813 р. французького солдата від руки австрійського воїна. А. Штоль та Г. Гьоллер вважають, що звернення до історичних подій свідчить про намагання ще зовсім юної авторки відобразити власну позицію до Другої світової війни та гітлерівської ідеології у питанні кордонів (Höllner 1999: с. 15; Stoll

2013: с. 54–55). Останній дослідник також переконаний в тому, що цей текст виступає проти уславлення війни та германського розуміння заангажованого концепту „батьківщина”. Теорія про нібито відмінність словенської мови від мови каринтійських словенців (Windisch), що пропагувалося нацистами, отримує в оповіданні форму утопії мирного співіснування народів і мов (Höller 1999: с. 13–14).

Принагідно наголосимо на досі заполітизованій проблемі каринтійських словенців (Winde / Wende / Windisch), що виникла ще наприкінці Першої світової війни. З одного боку, симпатички Словенії взагалі не визнають їх окремим етносом, вважаючи це спробою штучного поділу одного народу, що сприяє його асиміляції (Neugebauer, Messner, Pittler und Verdel 1990: с. 20–21, 40, 230). З іншого боку, австрійці наполягають на існуванні ще з XVI–XVII ст. окремого місцевого діалекту, що відрізняється від словенської мови, яка згадується вперше тільки в останній третині XIX ст. (Scrinzi 1990). Фахівець з питання національних меншин Т. Файтер зараховує каринтійських словенців до групи корінного населення, яке розмовляє як каринтійсько-словенською, так і німецькою мовами, ідентифікує себе як Windisch і при цьому рішуче заперечує проти спроби називатися словенцями. У цьому випадку він оперує поняттям „етнічної міжлюдини” („ethnischer Zwischenmensch”) (Scrinzi 1990: с. 103), не зосереджуючись на їхній міжмовній характеристиці. Каринтійський історик А. Моріч пригадує крайній етноцентризм між німецькомовним та словеномовним населенням у часи Першої Австрійської республіки, які не прагнули ототожнюватися з нацією австрійців. Тому він ставить питання, чи не були у той час каринтійські словенці найближчими до розуміння поняття „австрійці” (Lausegger 2001: с. 576). На наше переконання, до подібної думки схилилася й І. Бахман, окреслюючи в оповіданні проблему каринтійських словенців.

У „Хресті Гондіча” вони живуть на півдні краю, зокрема у долині р. Гайль, яку тутешні називають „Ціла”. І. Бахман підкреслює особливість каринтійських словенців:

вони мають власну мову, якої не розуміють до кінця ні словенці, ні німці. Своїм існуванням вони ніби хочуть стерти кордон, межу країни, але також і мови, звичаїв та обрядів. Вони утворюють міст, а його опори спокійно та мирно лежать тут і там. І було б добре, якби так завжди залишалося” (тут і далі переклад наш. – Ю. І.) (Bachmann 1993: с. 491).

У цьому епізоді помітно натяк на австрійсько-словенський конфлікт влітку 1919 р., що за наявності неоднозначної назви „каринтійська захисна боротьба” („Kärntner Abwehrkampf”) для австрійців чи „боротьба за північний кордон” („Kampf um die Nordgrenze”) для словенців підтверджує проблематичність зазначеного питання.

Одним із цікавих персонажів „Хреста Гондіча” є другорядна фігура мандрівного торговця на ім’я Мате Бануль, що презентує образ колоритного каринтійського словенця. Чоловік разом із крамом розносить по оселях селян останні новини, причому видає себе виключно за словенця, щоб місцеве населення сприймало його як „чужинця, ніби рідкісну тваринку, якою захоплюються” (Bachmann 1993: с. 491). У тексті відчувається неоднозначне авторське ставлення до нього, яке часом тяжіє до негативної характеристики, що зумовлене радше його роботою, ніж етнічною приналежністю.

Отже, „Хрест Гондіча” наголошує на важливості полікультурного обміну між неоднорідним населенням усередині певного регіону та його зовнішнім ареалом, не визнаючи дискримінаційних дій стосовно „інакших” національностей. Оповідання десакралізує міфи австрійської регіональної літератури, використовуючи на рівні форми її маркери, тому на ідейному рівні оповідання зараховують до текстів т. зв. внутрішньої еміграції. Можна стверджувати, що у такий спосіб І. Бахман намагається переосмислити настанови свого ментора.

У бахманівських „Листах до Феліціана” („Briefe an Felician”, 1945–1946), посмертно опублікованих у 1991 р. її сестрою Ізольдою Мозер, простежується зв’язок ліричного Я авторки з напівуявним образом коханого. Нечисленні послання елегійного характеру насичені романтичними мотивами тужливої жіночої любові на фоні природи та пошуків подолання роздвоєності Я, спроб гармонізації внутрішнього й зовнішнього світу через прагнення звільнитися від

умовностей буття:

Що мені робити? Я так часто безутішно пригнічена. Це схоже на безнадію, на падіння у провалля нескінченного відчаю. Хоч би подивитися ще на сонце! Моє сонце. Його образ я зберігаю у своєму серці, кажу в серці, бо звідкіля ще це полум'я у моїй крові. Бог мусить колись мене почути. Чи це можливо, щоб волаючого у світі не було почуто! Якщо не задовольнить мою потребу, усе решта не має жодного сенсу. Ні, я просто тоді не зможу далі. Єдиний друже, „мистецтво – це сувора володарка”, я мушу покійно йти далі або залишити важку нішу і відкрито ступити перед образом Бога (Bachmann und Bischof 1991: с. 35).

У записках березня 1946 р. помітна зміна у звертанні до гіпотетичного адресата з абстрактно-анонімного до конкретного, на ім'я Феліціан, що викликає асоціації з однойменним центральним персонажем перконігського роману „Благословення гори” („Bergsegen”, 1928). У романі мовиться про городянина, який віднаходить душевну рівновагу на лоні природи і фактично закохує в себе просту дівчину Любу. Інтертекстуальний компонент на рівні антропоніму та емблематичне жіноче ім'я посилюють зв'язок між текстами ментора й учениці.

На думку Г. Бьоттігера та Р. Шауніг, фігура Феліціана втілює утопічний струмінь кохання, перегукуючись з особистим досвідом авторки: мрійливо-романтичним ставленням до зрілого Й. Перконіга та закоханістю в молодого британського солдата, віденського емігранта єврейського походження Джека Гамеша (Böttiger 2013: с. 9–11; Schaunig 2014: с. 62–67), знайомство з яким припадає на літо 1945 р. і зафіксовано в її „Воєнному щоденнику” („Kriegstagebuch”). Наголосимо на комунікації з цими чоловіками, передусім, на основі спільного зацікавлення літературою: заборонені нацистським режимом книги (з юнаком) та дозволена класична література (з ментором). Обравши епістолярну форму, юна авторка презентує мистецький діалог із наставником, де Й. Перконіг ототожнюється з „каринтійським Гьоте” (Schaunig 2014: с. 41) в аспекті пізньоромантичних поглядів на літературу. Як відомо, у ранньопідлітковому віці дівчина обожнювала центральних представників веймарського класицизму.

Навчання у вузі перериває безпосереднє спілкування І. Бахман

з каринтійським педагогом, власне з жовтня 1946 р. розпочинається семилітній віденський період у біографії авторки. Другим ментором молодій письменниці стає австрійський письменник-репатріант та літературний менеджер *Ганс Вайгель* (1908–1991). Влітку 1945 р. він повертається зі Швейцарії на батьківщину й починає об'єднувати навколо себе молоде покоління тамтешніх митців та журналістів, які утворюють каркас „Групи 50” (Straub 2016: с. 257–271). До письменницької майстерні у віденському кафе „Раймунд”, де спочатку відбувалися зустрічі авторів-початківців, зараховують відомих нині Ф. Майрбокер, І. Айхінгер, Р. Федермана, М. Гаусгофер та багатьох інших (Harkemeyer 1991: с. 33; Hoell 2001: с. 45–50; McVeigh 2015; Polt-Heinzl 2014: с. 23–27). Зібрання організовували практично кожного вечора з представленням та обговоренням текстів на загал, що нагадує принципи нетворкінгу в ХХІ ст. (Straub 2016: с. 21–28). Як результат за упорядкуванням Г. Вайгеля опубліковано цикл антологій „Голоси сучасності” („*Stimmen der Gegenwart*”, 1951–1956) із текстами своїх підопічних.

Безперечно, це об'єднання відіграло одну з ключових ролей у становленні І. Бахман як провідної німецькомовної післявоєнної поетки. Авторка знайомиться зі своїм майбутнім ментором у вересні 1947 р. під час репетиції однієї програми кабаре, де дівчина просить його про інтерв'ю. У книзі спогадів Г. Вайгеля „*In memoriam*” (1979) перед читачами постає образ недосвідченої й боязкої молодій особи з периферії водночас з великими амбіціями та прагненням ствердитися у столичному літературному колі. Старший колега одразу помічає у молодій авторці схильність до створення труднощів у житті, що притаманно творчим натурам, порівнюючи І. Бахман з класиками австрійської літератури – Ф. Грільпарцером та Н. Ленау (Weigel 1979: с. 17–19). Прогулюючись містом, вона з неприхованим захватом безперервно милується фасадами будинків, відвідує з ним театр, оперу, концерти, виставки. Недарма він називає її „постійно здивованою з провінції” (Harkemeyer 1991: с. 28) на противагу звиклим до цієї атмосфери мешканцям столиці.

За висловом Г. Вайгеля, „дуже інтенсивна дружба” з І. Бахман (Weigel 1979: с. 15) переходить насправді у дуже близькі стосунки, про що свідчать численні листи письменниці до нього

впродовж 1948–1953 рр. У них вона ототожнює себе з його творінням, повсякчас висловлює подяку за корисні знайомства та настанови-поради у професійному зростанні як письменниці й журналістки, а також у сфері політики, іронізує з приводу „їхнього шлюбу” та уявної дочки по імені Мартіна тощо (McVeigh 2016: с. 62, 101–103, 119, 130–132, 146–149). Г. Бьоттігер вважає, що авторка грає з ним роль або шніцлерівської солодкої дівчини-служниці, або добропорядної домогосподарки (Böttiger 2013: с. 17). До прикладу, 2 липня 1948 р. вона радісно сповіщає, що живе у цьому „безкінечно обожнюваному місті”, ототожнює Відень зі своєю рідною домівкою і дякує ментору за можливість бачити у ньому сонце й красу (McVeigh 2016: с. 142). Зауважимо, що зазначене листування є переконливим свідченням стрімкого входження молоді письменниці у культурно-мистецький світ австрійської метрополії, а згодом і цілого німецькомовного простору.

Звернемо увагу на автобіографічний роман Г. Вайгеля „Незавершена симфонія” („Unvollendete Symphonie”, 1951), в якому йдеться про стосунки єврейського реемігранта та молоді дівчини з провінції на фоні їхнього пристосування до реалій післявоєнного Відня. У передмові до другого видання роману у 1992 р. автор зізнається, що в основі фігури оповідачки лежить образ колеги-поетки І. Бахман. Відтоді його часто позначають як роман із ключем (Schlüsselroman) (Straub 2016: с. 12), зміщуючи фокус за рахунок жанрової дефініції на відому підопічну Г. Вайгеля.

Роман показує, хоча і з жіночої перспективи, погляд самого автора на роль покровителя у взаєминах між дівчиною та містом. Літературознавці вказують на інтертекстуальні зв'язки між вайгелівською „Незавершеною симфонією” та бахманівською „Маліною”, подібність у стилі письма, композиції (Brüns 1994; Polt-Heinzl 2014); Р. Шауніг сміливо приписує авторство обох текстів І. Бахман (Schaunig 2014: с. 130, 172–173). Первинно роман називався „Замальовки юної дівчини у Відні” („Aufzeichnungen eines jungen Mädchens in Wien”) навіть з датуванням (Відень, грудень 1950 – березень 1951). З листів письменниці до Г. Вайгеля (у лютому–березні 1951) дізнаємося, що вона з цікавістю чекає на можливість прорецензувати „мою книгу, яку ти пишеш” (McVeigh 2014: с. 122).

Однак відкритим залишається питання, чи вдалося їй прочитати роман до його друку (McVeigh 2014: с. 123). Принаймні ми вже знаємо, що для І. Бахман таке переосмислення її приватного простору за подачі близьких супутників-письменників стає першим, проте не останнім випадком (пор. М. Фріша та А. Опеля).

Принагідно зауважимо про роботу письменниці над своїм першим романом „Безіменне місто” („Stadt ohne Namen”) під керівництвом Г. Вайгеля впродовж 1947–1952 рр. Текст зник за не до кінця з’ясованих причин, знайдені тільки фрагменти „Комендант” („Der Kommandant”) та „Анна-фрагмент” („Anna-Fragment”) (Albrecht und Götsche 2013: с. 4; Weigel 1979: с. 21–26). За однією версією, одне з віденських видавництв зголошується на друк рукопису після його чергової переробки, на що не погоджується авторка. За спогадами сестри Ізольди, вона спалює купу паперу, схожого на цей роман (Hoell 2001: с. 53). За іншою версією, у листі до австрійського письменника Г. Айзенрайха у листопаді 1952 р. І. Бахман пише про нове розуміння власних мистецьких текстів і зізнається у намірі забрати свій манускрипт з видавництва, не зважаючи на незгоду свого наставника Г. Вайгеля, у чому Дж. Маквей вбачає насправді намагання позбутися опіки старшого колеги (McVeigh 2016: с. 125–139). Проте первинний задум роману про місто втілиться у подальших текстах письменниці.

Загалом постать Г. Вайгеля для молодой письменниці є однією з визначальних для її духовного зростання та просування у літературних колах Австрії. Цілком логічними видаються його скарги на те, що жоден німецький біограф так і не виявив бажання взяти у нього інтерв’ю про І. Бахман (Nemecker und Mittermayer 2011: с. 65). Саме він знайомить авторку з топографією свого рідного міста, дає зрозуміти менталітет її мешканців та спостерігати за неоднозначністю, іноді ворожістю всередині цього локусу. Г. Гьоль підкреслює роль Г. Вайгеля як наочного прикладу дивного перебування людини у суспільстві жертви й ката (Hoell 2001: с. 46–47). Все це, безперечно, не проходить повз увагу І. Бахман і знаходить своє відображення в її подальшій творчості, свідченням чого і є увесь цикл „Види смерті” („Todesarten”).

Побіжно зупинимося на віденському знайомстві І. Бахман із

Паулем Целаном (1920–1970) у травні 1948 р., що визначило подальший вектор біографії обидвох найяскравіших повоєнних німецькомовних ліриків та знаменитої пари закоханих. Враховуючи провідні дослідження про їхній поетичний діалог (Böschenstein und Weigel 2000; Albrecht und Götsche 2013; Eberhardt 2002; Weigel 1999: с. 411–453), варто зафіксувати вагомість цієї комунікації для періоду формування І. Бахман у вигляді поетичних збірок „Відрочений час” („Die gestundete Zeit”, 1953) та „Заклинання до Великої Ведмедиці” („Anrufung des großen Bären”, 1956) і поетичним проривом П. Целана для німецькомовного простору зі збіркою „Мак і пам’ять” („Mohn und Gedächtnis”, 1952) (Rychlo 2022: с. 29–36). Попри стартові діаметрально протилежні життєві позиції або „два світи, розділені глибокою прірвою” (Рихло 2020: с. 157), визначальними є чинники їхнього зближення на основі приналежності до пограничних культур (Буковина та Каринтія), а також важливості для І. Бахман невідомої східної культури з території колишньої Габсбурзької монархії, що втілював в її уявленні П. Целан.

Дж. Маквей чітко говорить, що І. Бахман одночасно закохується у двох чоловіків – Г. Вайгеля та П. Целана; додаймо, вона намагається побудувати з ними тривалі стосунки. Якщо порівняти паралельне листування авторки з ними, то одразу впадає в око їхня відмінна спрямованість (обмін повсякденною інформацією з першим поряд із поетичною кореспонденцією з другим) (McVeigh 2016: с. 10, 147–149) та доля епістолярного спілкування (знищення „послань” наставника й посмертне видання у вигляді книги „Пора серця”, „Herzzeit”, 2008 відповідно) (McVeigh 2014: с. 114; Polt-Heinzl 2014: с. 30–31). Водночас контрапунктом у близьких взаєминах із цими чоловіками був факт укладання шлюбу з іншими жінками.

Продовжуючи ряд знакових знайомств під час проживання у австрійській післявоєнній метрополій, варте уваги й сприйняття молодої авторки з точки зору її безпосереднього оточення. У такий спосіб можна простежити процес перетворення каринтійки-дебютантки у справжню віденську мисткиню. Аналізуючи умовну письменницьку майстерню, що, безумовно, сприяла успішному літературному старту, пригадаємо людей, дотичних до просування

її дебютних текстів. Насамперед це – керівник молодіжного австрійського ПЕН-клубу та видавець журналу „Лінкеус” Герман Гакель, де вперше було надруковані 4 поезії І. Бахман (1948/49), конкурент Г. Вайгеля; театральний критик Зіґфрід Мельхінґер, який на посаді головного режисера у знаменитому театрі в Йозефштадті організовує публічні читання текстів молоді наприкінці 1940-х рр.; письменник та видавець антологій Рудольф Фельмаер, протеже якого вона була на радіо. Прикметно, що Г. Гакель як впливова особа тодішнього австрійського літературного процесу наголошує на хворобливому марнославстві 22-річної каринтійської доньки вчителя, яку він умовно позначає „поєднанням принцеси та провінції” (Harkemeyer 1991: с. 31). Він і бахманівський „офіційний” ментор-коханець згодом вважатимуть, що саме вони запалили нову зірку і заслуговують щонайменше на подяку з її боку (Gürtler 2006: с. 44; Hoell 2001: с. 49–50; McVeigh 2016: с. 184–185; Stoll 2013: с. 135; Weigel 1999: с. 307–309), тоді як впевнена у своїх силах молода авторка залишить амбівалентний Відень.

До кола спілкування І. Бахман входили також успішні молоді віденки. Назвемо журналістку Елізабет Льюкер („Боббі”) – заступницю-наставницю у світі чоловіків та письменницю Ільзе Айхінґер (1921–2016) – фемінний орієнтир та свого роду конкурентку. Між молодими авторками зав’язалася тісна дружба, що викликала свого часу ревності з боку їхнього віденського наставника (Hoell 2001: с. 52). Наголосимо, що на початках їх сприймали втіленням терміна „дивопанянок” („Fräuleinwunder”, в сенсі прогресивної та незалежної молодої дівчини) та новими жіночими голосами німецькомовної літератури (Bachmann, Aichinger und Eich 2021: с. 7-11). За сприяння старшої подруги І. Бахман отримує можливість взяти участь у читаннях „Групи 47”, де І. Айхінґер у 1952 р. отримує премію. На рівні змісту тодішня І. Бахман дещо наслідує свою колежанку, якщо мова йде про тематику голокосту та єдиний роман останньої „Більша надія” („Die größere Hoffnung”, 1948), що зараховують до найважливіших зразків повоєнної німецькомовної прози.

Крім того, світобачення молодої письменниці сформувалося під впливом „колегіальної дружби” з філософом П. Фаєрабендом (зацікавлення неопозитивізмом і вченням Л. Віттґенштайна),

спілкування-терапії зі знаменитим неврологом і психологом В. Франклом, товаришування з подружжям Демусів (варта уваги їхня роль посередника у кризових ситуаціях із П. Целаном), із журналісткою І. Морет, із письменниками Г. Айзенрайхом та М. Дором (McVeigh 2016). П. Байкен наголошує на тому, що австрійська метрополія не виявилася бахманівським містом щастя, але вона стала місцем її глибокого збагачення в особистісному, історичному та культурному вимірах (Beicken 1988: с. 47). Дж. Маквей підкреслює значення Відня як „надійного барометра її душевного стану” (McVeigh 2016: с. 11). Саме в цьому місті І. Бахман починає переосмислювати історію Австрії та себе у ній, примірявши роль незалежної віденки-інтелектуалки.

Неможливо оминати значення *Ганса Вернера Ріхтера* (1908–1993) як очільника вже згаданої легендарної „Групи 47” та мистецько-політичного ком’юніті загалом. Відоме їхнє нібито випадкове знайомство на радіо „Рот-Вайс-Рот”, що перетворилося в ефектну та ненав’язливу презентацію текстів, коли німецький письменник не зміг збагнути, як такі вірші можуть належати перу цієї чутливої, дещо безпомічної молодій особи. У результаті Г. В. Ріхтер запропонував дівчині публічно представити свої поезії, а таке запрошення на засідання „Групи 47” вже свідчило про визнання таланту початківця.

Саме тут І. Бахман успішно дебютує у травні 1952 р., викликаючи в аудиторії суперечливі почуття, оскільки читає свої поезії майже в непритомному стані (Harkemeyer 1999: с. 50–69; Hoell 2001: с. 69–70; Stoll 2013: с. 115–129). Як зазначають літературознавці, її виступи на публіці апелюють до кліше безпорадності та захисту в чоловіків-реципієнтів, натомість негативно діють на жінок-слухачок як потенційних конкуренток. Прикметно, що саме П. Целан, який дебютував разом із нею, найбільше вразив усіх своєю довоєнною манерою читання з буковинською тональністю німецької мови. Щодо звучання І. Бахман, то вона завжди намагалася уникати австрійського акценту, проте її голос відлунював каринтійським краєм (Nemesker und Mittermayer 2011: с. 191–192).

Підкреслимо: блискучий старт закріпився за рік премією „Групи-47” (1953 р.), що остаточно переконало молоду авторку

стати професійною письменницею. Відтоді І. Бахман – незмінна учасниця зібрань цього об'єднання аж до 1962 р., „по-жіночому доповнюючи чоловіче ядро групи, що надавало федеративно-німецькому центру відтінок австрійської провінції” (Nemecker und Mittermayer 2011: с. 124). На перший погляд видається, що походження з Каринтії є недоліком молодої авторки, але насправді це надає можливість зберегти власну неповторність та використати як особисту перевагу. Тому образ тендітної жінки або австрійської принцеси у патріархальному світі переросте у різноманітні приватні міфи про письменницю (Narkemeyer 1991: с. 44; Nemecker und Mittermayer 2011; Schaunig 2014: с. 144–146) і буде вдало розіграватися з її боку в залежності від ситуації у подальшому житті.

На засіданні „Групи 47” вже у жовтні 1952 р. відбулося знайомство І. Бахман з її однолітком *Гансом Вернером Генце* (1926–2012), згодом видатним німецьким композитором ХХ ст. Перша зустріч продемонструвала самоіронію молодої авторки, що відрекомендувалася письменницею австрійської регіональної літератури. Подібний жарт вона використає в листуванні з редакцією видавництва „Піпер” під час перевидання своєї першої поетичної збірки (Noell 2001: с. 72), що можна сприймати як черговий приклад міфологізації свого образу.

Спілкування двох митців-початківців поступово переростає в гармонійний союз „близнюків по духу” (Narkemeyer 1991: с. 65). Такі близькі взаємини включають італійське співжиття (впродовж 1953–1955 зі значними перервами), що почалося з гостювання у Г. В. Генце на о. Ішія, тодішньої міжнародної локації творчих особистостей (Т. Вільямс, І. Стравінський тощо), та супроводжуються двома пропозиціями руки і серця, позаяк шлюб для гомосексуаліста-композитора надавав певний суспільний захист, однак навряд чи повністю влаштував І. Бахман. Їхні стосунки характеризуються майже 20-річною дружбою двох непересічних особистостей, засвідченою в листуванні, яке вийшло друком із заголовком „Листи однієї дружби” („Briefe einer Freundschaft”, 2004). Г. Бьоттігер вказує на мультилінгвізм їхніх послань, що свідчить про подолання німецького провінціалізму, звільнення від тіні нацистського минулого (батьки обох були

членами гітлерівської партії) й ототожнюється з грою у інтернаціональність як знак інтимної довіри (Böttiger 2013: с. 29). Важливо, що ці взаємини презентують приклад дуже продуктивного мистецького тандему.

Результатом їх першого спільного проєкту є бахманівський „Монолог князя Мишкіна до балету-пантоміми «Ідіот»” („Ein Monolog des Fürsten Myschkin zu der Ballettpantomime «Der Idiot»”, 1953). Зазначимо, що це була друга спроба Г. В. Генце конверсувати роман Ф. Достоєвського в музичне дійство після співпраці з Т. Гзовскі, коли композитор, попри міжнародне визнання його мімодрами, висловив невдоволення саме її текстовою частиною. Тому у квітні 1953 р. починається робота письменниці над переформатуванням первинного матеріалу, в жовтні 1953 р. монолог публічно презентується на черговому засіданні „Групи 47” (Bachmann und Henze 2013: с. 15–19, 441) і наприкінці року виходить на сторінках її дебютної збірки „Відрочений час”. Хоча прем’єрний показ вистави відбувається значно пізніше, у січні 1960 р. І. Бахман, використовуючи метафорику, „стискає” багатоплановість роману та вписує його у повоєнний контекст, додаючи при цьому, за аналогією до своєї лірики, розуміння основних екзистенціальних констеляцій (Albrecht und Göttsche 2013: с. 97-98.). У такий спосіб її конверсований монолог демонструє креативний потенціал адаптації на рівні троп.

Необхідно нагадати, що музика є невід’ємною складовою життя та творчості І. Бахман. Л. Цибенко виявляє синкретичний підхід письменниці до музики й художнього слова (Цибенко 2007). С. Маценка, простежуючи роль музики у німецькомовному романі ХХ – поч. ХХІ ст, підкреслює, що „письменниця пише про звуки (есе про музику), для звуків (лібрето), враховуючи звуки (радіовистави)” (Маценка 2014: с. 267) та констатує, що для І. Бахман „музика все ж залишається символом незбагненого і незафіксованого, мистецтвом, спроможним поєднати у співзвуччі обов’язковість і відкритість, детермінізм і свободу” (Маценка 2014: с. 166).

Повертаючись до ролі Г. В. Генце у продовженні вдалого літературного старту І. Бахман, підкреслимо, що інтермедіальний діалог митців розкривається і через написання музики до її другої радіоп’єси „Цикади” („Die Zikaden”, 1955). У свою чергу авторка

створює лібрето для генцевських опер „Принц Гомбурзький” („Der Prinz von Homburg”, 1958) та „Юний лорд” („Der junge Lord”, 1964) (Bachmann und Henze 2013: с. 184, 189–191; Hartwig 2018: с. 214–221). Загалом їхнє спілкування, на відміну від інших спроб побудувати нетравматичні взаємини з протилежною статтю, мало дуже позитивний ефект для авторки. Підкреслимо, що І. Бахман була єдиною жінкою, з якою Г. В. Генце так тривало й успішно співпрацював.

На завершення зауважимо, що перша гучна, ба навіть медійна слава наздогнала І. Бахман не в рідній Австрії, а у сусідній Німеччині. Передусім цей факт виразно засвідчив шанований часопис „Шпігель”: у серпні 1954 р. 34-й випуск цього видання містив промовисту обкладинку із портретом авторки та з не менш провокаційним заголовком „Вірші з німецького гетто. Нові римські елегії: Інгеборг Бахман” („Gedichte aus dem deutschen Ghetto. Neue Römische Elegien: Ingeborg Bachmann”). Сенсаційне фото і тепер є культовим серед величезної (як на нецифровий час) кількості світлин у архіві письменниці (Nemecker und Mittermayer 2011: с. 203) та досить нетиповим, як для журналу, так і самої І. Бахман (Hartwig 2018: с. 21-35). Однак воно наочно продемонструвало появу молододі поетки післявоєнного німецького простору. Воднораз новий голос відлунював літературним „вишколом” каринтійсько-віденської письменницької майстерні.

Маценка, С. (2014). *Партитура роману*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 528 с.

Рихло, П. (2020). *Пауль Целан. Референції*. Наукові студії, статті, есеї. Київ : Дух і Літера, 464 с.

Цибенко, Л. (2007). Синкретизм музики й літератури як засіб розширення виражальних можливостей художнього слова у творчості Інгеборг Бахман. *Іноземна філологія*, №. 118, с. 312–321.

Albrecht, M. und Götttsche, D. (Hrsg.) (2013). *Bachmann-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*. Stuttgart, Weimar : Verl. J. B. Metzler, 330 S. <https://doi.org/10.1007/978-3-476-01241-8>

Bachmann, I., Aichinger, I. und Eich, G. (2021). „halten wir einander fest und halten wir alles fest!”. *Der Briefwechsel*. München, Berlin, Zürich : Piper; Berlin : Suhrkamp, 379 S.

Bachmann, I. (1993). *Werke*. In 4 Bd. Bd. 2 : Erzählungen. München, Zürich : Piper-Verl., 608 S.

- Bachmann, I. und Bischof, P. (1991). *Briefe an Felician*. München : Piperverl. 49 S.
- Bachmann, I. und Henze, H. W. (2013). *Briefe einer Freundschaft*. München, Zürich : Piperverl., 537 S.
- Bartsch, K. (1988). *Ingeborg Bachmann*. Stuttgart : Metzler, 213 S.
<https://doi.org/10.1007/978-3-476-03944-6>
- Beicken, P. (1988). *Ingeborg Bachmann*. München : Beck, 288 S.
- Böschstein, B. und Weigel, S. (Hrsg) (2000). *Ingeborg Bachmann und Paul Celan. Poetische Korrespondenzen. Vierzehn Beiträge*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verl., 269 S.
- Böttiger, H. (2013). *Ingeborg Bachmann*. Berlin, München : Dt. Kunstverl., 63 S.
- Brüns, E. (1994). Apokryphe Erinnerung. Zu den intertextuellen Bezügen von Ingeborg Bachmanns „Malina“ und Hans Weigels „Unvollendete Symphonie“. *Zeitschrift für deutsche Literatur*, Jg. 113, H. 2, S. 277–292.
- Eberhardt, J. (2002). „Es gibt für mich keine Zitate“: Intertextualität im dichterischen Werk Ingeborg Bachmanns. Tübingen : Niemeyer, 505 S.
<https://doi.org/10.1515/9783110910537>
- Gürtler, Ch. (2006). *Ingeborg Bachmann: Klagenfurt-Wien-Rom*. Berlin : Edition Ebersbach, 127 S.
- Hapkemeyer, A. (1982). *Ingeborg Bachmanns früheste Prosa: Struktur und Thematik*. Bonn : Bouvier, 123 S.
- Hartwig, I. (2018). *Wer war Ingeborg Bachmann? Eine Biographie in Bruchstücken*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch, 320 S.
- Hemecker, W. und Mittermayer, M. (Hrsg) (2011). *Mythos Bachmann: zwischen Inszenierung und Selbstinszenierung*. Wien : Zsolnay, 315 S.
- Henniger, P. (1995). „Heuboden und Taschenfeiteln“? Zu Ingeborg Bachmanns Erzählung „Das Honditschkreuz“. In: Brokoph-Mauch, G., und Daigger, A. (Hrsg.) *Ingeborg Bachmann: neue Richtungen in der Forschung?* Internationales Kolloquium, Saranac Lake, 6.–9. Juni 1991. St. Ingbert : Röhrig, S. 118–141.
- Hoell, J. (2001). *Ingeborg Bachmann*. München : Dt. Taschenbuch-Verl., 159 S.
- Höllner, H. (1999). *Ingeborg Bachmann*. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt - Taschenbuch-Verl., 186 S.
- Lausegger, J. (2001). Kärntner Identität zu Beginn und Ende des 20. Jhrs. Von ethnisch-nationalen zu einer europäischen Region. In: Wadl, W. (Hrsg.). *Kärntner Landesgeschichte und Archivwissenschaft: Festschrift für Alfred Ogris zum 60. Geburtstag*. Klagenfurt : Verl. des Geschichtsvereines für Kärnten, S. 575–593.
- McVeigh, J. (2014). Hans Weigel als Mentor Ingeborg Bachmanns. In: Straub, W. (Hrsg.). *Hans Weigel: Kabarettist – Kritiker – Romancier – Literaturmanager*. Innsbruck, Wien, Bozen : Studien Verl., S. 113–129.
- McVeigh, J. (2015). The Cold War in the Coffeehouse: Hans Weigel and His Circle

- of Writers in the Café Raimund. *Journal of Austrian Studies*, no. 48 (3), pp. 65–87. <https://doi.org/10.1353/oas.2015.0044>
- McVeigh, J. (2016). *Ingeborg Bachmanns Wien 1946–1953*. Berlin : Insel Verl., 313 S.
- Neugebauer, W., Messner, M., Pittler, A. und Verdel, H. (Hrsg.) (1990). *Spurensuche. Erzählte Geschichte der Kärntner Slowenen*. Wien : ÖBV, 456 S.
- Polt-Heinzl, E. (2014). Hans Weigels „Unvollendete Symphonie“ oder Der Pakt mit den vielen Kompromissen. In: Straub, W. (Hrsg.). *Hans Weigel: Kabarettist – Kritiker – Romancier – Literaturmanager*. Innsbruck, Wien, Bozen : Studien Verl., S. 13–32.
- Rychlo, P. (2022). *Stationen poetischer Entwicklung. Paul Celans Gedichtbände in chronologisch-historischer Folge*. Göttingen : V&R unipress, 131 S. <https://doi.org/10.14220/9783737014434>
- Schaunig, R. (2014). „... wie auf wunden Füßen“ Ingeborg Bachmanns frühe Jahre. Klagenfurt / Celovec : Verl. Johannes Heyn, 256 S.
- Scrinzi, O. (1990). *Kärnten – tausend Jahre und siebzig*. Wien : Österreichische Landsmannschaft, 128 S.
- Stoll, A. (2013). *Ingeborg Bachmann: der dunkle Glanz der Freiheit. Die Biographie*. München : C. Bertelsmann Verl., 381 S.
- Straub, W. (2016). *Die Netzwerke des Hans Weigel*. Wien : Sonderzahl, 305 S.
- Weigel, H. (1979). Ingeborg Bachmann. In: Weigel, H. *In memoriam*. Graz, Wien, Köln : Styria, S. 14–27.
- Weigel, S. (1999). *Ingeborg Bachmann: Hinterlassenschaften unter Wahrung des Briefgeheimnisses*. Wien : Zsolnay, 605 S.

MENTORS AND INGEBORG BACHMAN: A WRITING WORKSHOP FOR A SUCCESSFUL START

Yulia Isapchuk

orcid.org/0000-0001-7542-6100

y.isapchuk@chnu.edu.ua

Department of Foreign Literature and Theory of Literature

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2 Kotsiubynsky Street, 58002, Chernivtsi, Ukraine

Abstract. The article studies the image of a mentor for the development of a novice author on the example of the work of the successful Austrian writer Ingeborg Bachmann (1926–1973). The role of a tutor is analysed from her first texts to the status of a Viennese intellectual in the middle of the 20th century. The direct influence of older writers and artists from the same generation on the formation of her author’s style is gradually investigated. The figure of the first

mentor, the Carinthian writer and teacher Joseph Friedrich Perkonig is emphasized in the example of her early story “The Cross of Hondich” („Das Honditschkreuz”, 1943/1944) and “Letters to Felician” („Briefe an Felician”, 1946). The figure of the second mentor, the Austrian repatriate writer Hans Weigel and his writing workshop (“Group 50”) is examined. Attention is focused on H. Weigel’s autobiographical novel “Unfinished Symphony” („Unvollendete Symphonie”, 1951) and I. Bachman’s first novel “Nameless City” („Stadt ohne Namen”) on his consulting during 1947–1952. Attention is turned to the I. Bachman’s acquaintance with Paul Celan in Vienna, started the artistic dialogue between two young authors: the collection of poems “Deferred Time” („Die gestundete Zeit”, 1953) and “Invocation to the Big Dipper” („Anrufung des großen Bären”, 1956) by I. Bachman and “Poppy and Memory” („Mohn und Gedächtnis”, 1952) by P. Celan. The parallel correspondence of the author with H. Weigel and P. Celan is also compared. We study the role of Hans Werner Richter, the leader of the prominent “Group 47”, whose prize (1953) finally convinced the young author to become a professional writer. Communication with the German composer Hans Werner Henze is stressed as a coexistence of “twins in spirit” and successful intermedial tandem.

Keywords: Ingeborg Bachman; mentor; writing workshop; debut; success.

References

- Macenka, S. (2014). *Partytura romanu* [Score of Novel]. Lviv : Lviv National University, 528 p. (in Ukrainian).
- Rykhlo, P. (2022). *Paul' Tselan. Referentsii*. Naukovi studii, statii, eseï [Paul Celan. References. Scientific studies, articles, essays]. Kyiv : Dukh i Litera, 464 p. (in Ukrainian).
- Tsybenko, L. (2007). Synkretyzm muzyky i literatury iak zasib rozshyrennia vyrazhal'nykh mozhlyvostei khudozhn'oho slova u tvorchosti Ingeborg Bakhman [Syncretism of music and literature as a means of expanding expressive capacities of a literary text in the works by Ingeborg Bachmann]. *Inozemna filolohiia*, no. 118, pp. 312–321. (in Ukrainian).
- Albrecht, M. und Göttsche, D. (Hrsg.) (2013). *Bachmann-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*. Stuttgart, Weimar : Verl. J. B. Metzler, 330 S. <https://doi.org/10.1007/978-3-476-01241-8>
- Bachmann, I., Aichinger, I. und Eich, G. (2021). „halten wir einander fest und halten wir alles fest!”. *Der Briefwechsel*. München, Berlin, Zürich : Piper; Berlin : Suhrkamp, 379 S.
- Bachmann, I. (1993). *Werke*. In 4 Bd. Bd. 2 : Erzählungen. München, Zürich : Piperverl., 608 S.
- Bachmann, I. und Bischof, P. (1991). *Briefe an Felician*. München : Piperverl. 49 S.
- Bachmann, I. und Henze, H. W. (2013). *Briefe einer Freundschaft*. München, Zürich : Piperverl., 537 S.

- Bartsch, K. (1988). *Ingeborg Bachmann*. Stuttgart : Metzler, 213 S.
<https://doi.org/10.1007/978-3-476-03944-6>
- Beicken, P. (1988). *Ingeborg Bachmann*. München : Beck, 288 S.
- Böschstein, B. und Weigel, S. (Hrsg) (2000). *Ingeborg Bachmann und Paul Celan. Poetische Korrespondenzen. Vierzehn Beiträge*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verl., 269 S.
- Böttiger, H. (2013). *Ingeborg Bachmann*. Berlin, München : Dt. Kunstverl., 63 S.
- Brüns, E. (1994). Apokryphe Erinnerung. Zu den intertextuellen Bezügen von Ingeborg Bachmanns „Malina“ und Hans Weigels „Unvollendete Symphonie“. *Zeitschrift für deutsche Literatur*, Jg. 113, H. 2, S. 277–292.
- Eberhardt, J. (2002). „Es gibt für mich keine Zitate“: Intertextualität im dichterischen Werk Ingeborg Bachmanns. Tübingen : Niemeyer, 505 S.
<https://doi.org/10.1515/9783110910537>
- Gürtler, Ch. (2006). *Ingeborg Bachmann: Klagenfurt-Wien-Rom*. Berlin : Edition Ebersbach, 127 S.
- Hapkemeyer, A. (1982). *Ingeborg Bachmanns früheste Prosa: Struktur und Thematik*. Bonn : Bouvier, 123 S.
- Hartwig, I. (2018). *Wer war Ingeborg Bachmann? Eine Biographie in Bruchstücken*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch, 320 S.
- Hemecker, W. und Mittermayer, M. (Hrsg) (2011). *Mythos Bachmann: zwischen Inszenierung und Selbstinszenierung*. Wien : Zsolnay, 315 S.
- Henniger, P. (1995). „Heuboden und Taschenfeitel“? Zu Ingeborg Bachmanns Erzählung „Das Honditschkreuz“. In: Brokoph-Mauch, G., und Daigger, A. (Hrsg.) *Ingeborg Bachmann: neue Richtungen in der Forschung?* Internationales Kolloquium, Saranac Lake, 6.–9. Juni 1991. St. Ingbert : Röhrig, S. 118–141.
- Hoell, J. (2001). *Ingeborg Bachmann*. München : Dt. Taschenbuch-Verl., 159 S.
- Höller, H. (1999). *Ingeborg Bachmann*. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt - Taschenbuch-Verl., 186 S.
- Lausegger, J. (2001). Kärntner Identität zu Beginn und Ende des 20. Jhrs. Von ethnisch-nationalen zu einer europäischen Region. In: Wadl, W. (Hrsg.). *Kärntner Landesgeschichte und Archivwissenschaft: Festschrift für Alfred Ogris zum 60. Geburtstag*. Klagenfurt : Verl. des Geschichtsvereines für Kärnten, S. 575–593.
- McVeigh, J. (2014). Hans Weigel als Mentor Ingeborg Bachmanns. In: Straub, W. (Hrsg.). *Hans Weigel: Kabarettist – Kritiker – Romancier – Literaturmanager*. Innsbruck, Wien, Bozen : Studien Verl., S. 113–129.
- McVeigh, J. (2015). The Cold War in the Coffeehouse: Hans Weigel and His Circle of Writers in the Café Raimund. *Journal of Austrian Studies*, no. 48 (3), pp. 65–87. <https://doi.org/10.1353/oas.2015.0044>
- McVeigh, J. (2016). *Ingeborg Bachmanns Wien 1946–1953*. Berlin : Insel Verl., 313 S.

- Neugebauer, W., Messner, M., Pittler, A. und Verdel, H. (Hrsg.) (1990). *Spurensuche. Erzählte Geschichte der Kärntner Slowenen*. Wien : ÖBV, 456 S.
- Polt-Heinzl, E. (2014). Hans Weigels „Unvollendete Symphonie“ oder Der Pakt mit den vielen Kompromissen. In: Straub, W. (Hrsg.). *Hans Weigel: Kabarettist – Kritiker – Romancier – Literaturmanager*. Innsbruck, Wien, Bozen : Studien Verl., S. 13–32.
- Rychlo, P. (2022). *Stationen poetischer Entwicklung. Paul Celans Gedichtbände in chronologisch-historischer Folge*. Göttingen : V&R unipress, 131 S. <https://doi.org/10.14220/9783737014434>
- Schaunig, R. (2014). „... wie auf wunden Füßen“ Ingeborg Bachmanns frühe Jahre. Klagenfurt / Celovec : Verl. Johannes Heyn, 256 S.
- Scrinzi, O. (1990). *Kärnten – tausend Jahre und siebzig*. Wien : Österreichische Landsmannschaft, 128 S.
- Stoll, A. (2013). *Ingeborg Bachmann: der dunkle Glanz der Freiheit. Die Biographie*. München : C. Bertelsmann Verl., 381 S.
- Straub, W. (2016). *Die Netzwerke des Hans Weigel*. Wien : Sonderzahl, 305 S.
- Weigel, H. (1979). Ingeborg Bachmann. In: Weigel, H. *In memoriam*. Graz, Wien, Köln : Styria, S. 14–27.
- Weigel, S. (1999). *Ingeborg Bachmann: Hinterlassenschaften unter Wahrung des Briefgeheimnisses*. Wien : Zsolnay, 605 S.

Suggested citation

Isapchuk, Y. (2022). Mentory ta Ingeborg Bakhman: pys'mennyts'ka maisternia uspishnoho startu [Mentors and Ingeborg Bachman: A Writing Workshop for a Successful Start]. *Pitannâ literaturoznavstva*, no. 106, pp. 64–83. (in Ukrainian). <http://doi.org/10.31861/pytlit2022.106.064>

Стаття надійшла до редакції 6.12.2022 р.
Стаття прийнята до друку 25.12.2022 р.